

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՐԱԹԱՑԻ ԿԱՄ ԱՅԳԵԿՅԻ

— ՇԵՂԵՆԱԿ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Ս. ՏԵՂԵԱՑ ԱՂՈԹԱԳՐԲԻՆ —

ԵՒ ԱՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ

Վարդան վրդ. Մարաթացի Ժ. Գալու առաջին քառորդին ուխտի եկած է Երուսաղէմ, և այցելած է բոլոր Տնօրինական Ս. Տեղերը և այս առթիւ ալ հեղինակած է քննադատական լուրեր և զեպեր մը՝ խնդրանք տեղւոյն մենակեացներուն: Այս վարդապետը անշնան դէմ է մը չէ. ինչպէս ստորեկայանի պիտի ըլլայ. ան ուսեսալ, գիտուն եւ արդիւնալից եկեղեցական մը եղած է, եւ իր հմտութեամբ կրնայ հաւասարիլ նախագէտ Երուսաղէմ այցելող Գրիգոր Վկայաւոր և Գրիգոր Պահլավունի կաթողիկոսներուն և Ներսէս Լամբրոնացի եպիսկոպոսի և այլոց: Ուստի փափաքելի է որ մեր պատուական ընթերցողներուն պարզենք յիշեալ արդիւնաւոր վարդապետին կեանքը:

Վարդան վարդապետի հայրենիքն եղած է Ասորիք, Հայէպի շրջակայքը. ծնած է կերտի Մարաթա(“) գելլին մէջ, (մին Ասորիքի այն բազմաթիւ գիւղերէն ուր հայ դադուք մը կար): Վասնզի ինքզինք յաճախ կը կոչէ «ի Մարաթայ», ուստի ամենայն հաւանականութեամբ հոյն է Վարդանայ Մարաթացեալ հետ, որուն անուամբ աղօթքներ հասած են մեզի(“):

(“) Հայագէտ Բրօք. Մառ տեղեկութիւններ կուտայ այս տեղւոյ մասին, յիշելով նաեւ արաբական աղբիւրները՝ Եսակուաի աշխարհագրական քաղաքին հետքն: Արաբացիք կը գրեն Այա իսկ Սմբատ Պատմիչ պատմելով 1329 տարուայ դէպքերը կը գրէ թէ Լեւոնի զօրքը Ատանայի սահմանները հանդիպելով Կոնիյոսի Գուշդին՝ «բռնեցին գիրքն եւ դարձուցին յետ եւ գրին յաղթիլ ի յեկեղեցին Սուրբ Մօրքու ի մաս Ասանոյ»:

(“) Վարդան Մարաթացույ կ'ընծայեն ծնուագիր Աղօթագիրք մը կամ «Աղբիւրք». քացի Վենեական ծնւագրէն կայ նաեւ Վիննայի Մխիթ. Մատենադարանի մէջ յարակից խրատներով (տես. Թ. 144, «Ճուշտ», էջ 444-445), սկիզբը իշխատական մ'ալ կայ թէ ՄԵՂԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՆ յաճախելով գրեց յերուսաղէմ ի Սուր Թաղը, ի խնդրոյ աստուածատէր քահանայի հւային: — Իբրեւ նշան թէ Այգեկցի հա-

Վարդան վրդ. Մարաթացին իր Աղօթագրքին պատրաստութեան համար կ'այցելէ բոլոր Տնօրինական Ս. Տեղերը, որոնք են՝ Նազարէթ, Բեթղէնէմ, Երուսաղէմի տաճարն, Յորդանան գետ, լեւոն փորձութեան, Թաբոր լեռան, Տրեբրական ծով և Յակըբայ ջրհոր (Սամարիա), Բեթանիա, Ս. Վիրնատուն, Կեղրնի ձորն, այն տեղը ուր Սիսուս մեր Տէրը ըմբռնեցին ձաղանքի համար, Գողգոթա, Ս. Գերեզման, Ս. Սիոն խորհրդական, Ս. Աստուածածնի ննջման տեղը, և անոր Ս. Գերեզմանը Կեղրնի ձորին մէջ, Պետրոսի հառաչման տեղը, Ս. Ստեփանոսի քարկոծման տեղը, Պրպատիկէ աւազան եւ այլն:

Վարդան վրդ. ի Ս. Տեղեաց այս աղօթագիրքը գլուխ գործոց մ'է, իր ոճը, բառերու ընտրութիւնը և յարմարութիւնները հիանալի են, իր գրութեան լեզուն գեղեցկութիւնը զարմանք կը պատճառէ, իր աղօթքներուն մէջ շատբանութիւն չկայ, բայց շատ զգալուն բացատրութիւններ կուտայ և իւրաքանչիւր սրբավայրի յատկութեան համաձայն կը պարզէ իր առթեքները և կը պատկերացնէ մեղաւորին և ապաշխարողին վիճակը փրկութեան յոյսերով: Մարաթացի վրդ. ի ոճը թէն չի կրնար հաւասարիլ Ս. Գրիգոր Նարեկացի վրդ. ին խանգաժաւաւթեան հարձարթեւի ոճին, բայց կը մօտենայ անոր՝ իր արտայայտած յուզիչ և սրտեռանգն մաղթանքներով:

Երկրորդին շրջանի կը վերաբերի. կը յիշէ հայագէտ Մառ անոր մէկ խօսքը (ձագ. Լագ. ԶԵՄ. 83, Թ. 60 ը), «Կուսիցք գրաստ մանանկայ ի չափ եւ ի կշիռս իւրէր լեիքն Տաւրոսի, որ է յաւելելի կողմանէ ի Տաւրոս Բաղլիլ, եւ թէ լինի հնար, դուր բերէր գնա ի թիւ եւ ի համարս եւայն. քնականապէս այսպիսի դէպքի մէջ Մեծ Հայոց աշխարհին հայ Մատենագիր մ'աւելի Մասիս, Արագած եւայն կը յիշէր»:

Իր Դ. Աղօթքին մէջ իր գրչով կը հասկընէ թէ ինչն նպատակաւ գրի առած է այս Աղօթագիրքը ու կը գրէ. «Քանզի ես ողորմելիս ի գործս աղօթանուէր պաշտաման եկեալ հասի յերուսաղէմ, և հարկեալ ի խնդրողաց՝ յարմարեալ գրեցի զբան երգոյս, երթալ եւ աղօթել սոքօք յամենայն տեղիս անօրինականաց տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և ի տեղիս չարաբանաց և մահու ամենայն սրբոց քոց, ուր և հանդիպին ի հեռաւորս և ի մերձաւորս»:

Վարդան վրդ. ի Երուսաղէմ այցելութեան թուականը անյայտ է, ինչպէս նաեւ իր ծննդավայրը. երջնակայիշատակ եղիշէ Դուբեան Սրբազան՝ հայագէտ Բրօֆ. Մառի հետազօտութեան համաձայն, Մարաթիցիին ծննդեան թուականը կ'ընդունի թՌ. դարու կիսուն, այս հիման վրայ նոյն վարդապետին Երուսաղէմ այցելութեան թուականը կը ճշգնէք հետեւեալ կերպով. Աղօթագրքին «ի Պրոպագանդիկ աւտզանին» Սրբավայրի աղօթքին մէջ Վարդան վրդ. հետեւեալ հատուածը գրի առած է. «Որ ոչ յերեսուն և ութից տարե միայն եմ հիւանդացեալ, եւ ոչ ութն եւ տասնամեայ եմ կարկամեալ, այլ եւ վարսուն եւ մի անց եմ գերեալ և կապեալ ի չարին...»: Այս խօսքերէն կը հասկցուն թէ Վրդ. Երուսաղէմ գտնուած ժամանակ վաթսուն և մէկ տարեկան էր, որը իր վերեւ յայտնուած ծննդեան թուականին վրայ բարդելով կ'ընդունինք թէ յիշեալը 1211ին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ և գրի առած էր իր Աղօթագիրքը:

1734ին այս Աղօթագիրքը Երուսաղէմի պատրիարք Գրիգոր Շղթայակերի (Ք 1749) և Յովհաննէս Բաղիշեցի Կոլոտ պատրիարքի (Ք 1741 Փետր. 13) հոգածութեամբ կը տպագրուի Կ. Պոլիս Մարտիրոս դպրի տպարանին մէջ. նոյնին յառաջաբանին մէջ, հաւանաբար Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարք կը գրէ հետեւեալ հատուածը. «Սուրբ եւ երջանիկ վարդապետն եկեղեցւոյ Երանելին Վարդան, զկերպ և զեղանակ աղօթելոյ ի սուրբ տեղիս կամելով ուսուցանել ազգիս Հայոց, ըստ տեառնապարզ և իմաստութեան իւրոյ, արար զգիրքս աղօթից, զի չըմբռնող ուխտաւորքն զայրով ի սուրբ անօրինական տեղիս Քրիստոսի Աստուծոյ, զիտասցեն թէ որպէս աղօթելոց իցեն ըստ յատկու-

թեան իւրաքանչիւր սուրբ տեղեաց, և միշտ նորդութեան աղօթից ընդունել զհայցուածս սրտից»:

1841ին կրկին կը տպագրուի այս Աղօթագիրքը Կ. Պոլսի Օրթոգոդոքս Արապեան Պօղոսի տպարանին մէջ, «ի կրկին Պատրիարքութեան տեառն Ստեփաննոսի ամենապատեալ եւ զինափառ արքեպիսկոպոսի Պրուսացւոյ»: Այս երկրորդ տպագրութիւնը կատարած է Մայր Եկեղեցւոյ մահտնի Տէր Առաքել քահանան, բայց երկու պատրիարքներէն նոյն Աղօթագրքին հեղինակը երանելի Վարդան վրդ. ընդունուած ըլլալուն հակառակ, Տէր Առաքել քահանան գրքին սկիզբը կը գնէ օտարերաւ երանելւոյն Վարդանայ սրբազան վարդապետի Բաղիշեցւոյ, ի պէտս աղօթասիրաց սաղգիս»:

Իսկ մ'եր գործած է Տ. Առաքել քահանան, վասն զի Բաղիշեցի Վարդան վարդապետը չէ Աղօթագիրքին հեղինակը, այլ Մարաթացին կամ Ազեկեցին, ինչպէս յիշեցինք վերեւ:

Լուսահոգի Տ. Եղիշէ Դուբեան Սրբազան Մարաթացիի մասին ձեռագիրներէն քանի մը ծանօթագրութիւններ քաղած ու տպագրեալ իր սեպհական Աղօթագիրքին սկիզբի եւ վերջի էջերուն վրայ արձանագրած ըլլալով նոյնութեամբ կը գնենք հոս. 1. Ձեռ. Երուսաղէմի, Թ. 1130. «... ուղորմելոյս Վարդանայ որ ի Մարաթայցոյ... մեղաւորս Վարդան յարմարեալ գրեցի յԵրուսաղէմ ի Ռուր Յակոբ ի խնդրոյ Թորոսի աստուածասէր քահանայի և այլ միանձանցն որ բազում անգամ թախանձեցին զիս»:

2. Ձեռ. Երուսաղէմի, Թ. 1576, յիշատակարան. «ասացաւ և գրեցաւ սուրբ և աստուածային տառս այս որ է մաղթանք ի բոլոր (սրտէ) եւ ամենայն սուրբ տնորինականցն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ Երուսաղէմ, ի Վարդանայ վրդ. է ի թուականութեան Հայոց 22 (= 1321) եւ ի թագաւորութեան Լեւոնի որդւոյն Օնիի. եւ յառաջնորդութեան Երուսաղէմի Տր. Վարդանայ... (մեղապարտ զրիչ... Մեկքիսեզեկ կոչեցեալ) յառաջնորդութեան Ս. Ուխտիս Տր. Գրիգոր (Պարոնէրի), թիվ. նիս Հայոց ՌՌՔ (= 1633)»:

3. Ձեռագիրն է մեր վերեւ յիշատակած 1731ի տպագրութեան յառաջաբանին մէջ հատուածին կրկնութիւնը:

Ձևագրական այս երեք հատուածները վերլուծելով կ'հզարկացնենք թէ 1. իրապէս Վարդան վարդապետ Մարաթացին է հեղինակը Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց Աղօթագրքին, խնդրանք տեղւոյն մինակեացնելուն: 2. Հետ որով պայցուցնելու, վերեւ որդապէս հաստատցնելք թէ՛ Վարդան վրդ. Մարաթացին 1211ին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ, եւ զրի առած էր իր Աղօթագրքը, որով Մելքիսեդեկ գրիչի վերեւ յիշուած տեղեկութիւնները հիմնաւոր չեն: 3. Իսկ երրորդ ձեռագիրը նոյնն է 1731ի տպագրութեան յառաջաբանին մէկ հատուածին հետ, որ կը սկսի «Սուրբ եւ Երջանիկ վարդապետ եկեղեցւոյ երանելի վարդապան», մինչ մին վրեւ ակնարկած ձեռագիրն հատուածին մէջ Վարդան անունին քով աւելցուած է Բալիբեցի անունը, որպէս զի Տ. Առաքել քահանայ իր տպագրութեան մէջ կարենայ արդարացնել իր անտեղի յաւելումը:

Վարդան վրդ. Մարաթացիի մասին միայն այսքան տեղեկութիւններ, իբր հեղինակ իր Աղօթագրքին, որ, ինչպէս յայտնի է, խմբագրուած է Երուսաղէմի մէջ: Բայց մենք առանց անդրադառնալու Մարաթացիին զբաղան միւս երկիրուն միայն պիտի յիշենք անոր «Ժողովածոյն Առակաց Վարդանայ» գիրքը հանգուցեալ գիտական հայագէտ Բրօք. Ն. Մառի հրատարակութեամբ եւ այս խորագրով, «Ն. Մառ. ժողովածոյն Առակաց Վարդանայ, Նիւթք առ ի Պատմութիւն Միջին դարուց գպրութեան հայերէնի»: Երեք մասով, առաջինը՝ Հետազոտութիւնք», երկրորդը՝ «Բնագիր» (հայերէն), երրորդը՝ «Յուսկումածք», նոյնպէս բազմաթիւ բնագիրներով: Երեքը միասին ստուար գործ մը կը կազմեն 1207 մեծագիր ութածալ էջերով:

Հայագէտը իր այս երեք հատոր աշխատութիւնը զրկած է բազմահմուտ հանգուցեալ 2. Թ. Տաշեանի, որ անոնց մանրակրկիտ վերլուծումը կատարած ու հրատարակած է Հանգիւն Ամսօրեայի 1899-1900 թուականին. ահա նոյն վերլուծութեանց ծանոթագրութիւնէն պիտի քաղենք Մարաթացի վարդապետի մասին յառաջ բերուած ուրիշ տեղեկութիւններ:

Ինչ որ այս աղբիւրներէն կրնայ քաղուիլ Վարդան Մարաթացիի կամ Սեդեկցիի

կենսագրութեան մասին բաց ի անոր ծննդեան եւ հայրենաց ծանօթութիւնէն որ արդէն յիշուցաւ, կարելի է գիտնալ անոր կրթութեան եւ եկեղեցական աստիճանին, պանդխտական կիւնաց եւ այլ հանգամանաց մասին մինչեւ անոր Այգեկ հաստատուիլը. այս բոլորը ամփոփած է հայագէտը ընդարձակ հատուածի մը մէջ:

Մարաթացին իր կրթութիւնը առած էր նախնաբար իր հայրենիքին մէջ, սակայն յետոյ կը գտնենք զինքն ուսման պարագած Արքակազնիի մէջ, ինչպէս որ ինքն իսկ տեղ մը պատմելով կը գրէ թէ «Այս յուսմանս ի ժամանակ եղե ի սուրբ ուսման յԱրքակազնիս»: Կան որ զինքը Ամբիցի ալ կը կոչեն: Անոր պատճառն այն է որ իր եկեղեցական պաշտաման համար ասպարէզ ունեցաւ նախ Ամիթ, յետոյ Տլուք^(*) եփրատի արեւմտակողմը: Սակայն ինքն իսկ յաճախ կը յիշէ որ ստիպուած էր պանդխտիլ, հեռանալ իր այն ճանիկ ժառանգութենէն», այսպէս երբ կը գրէ թէ «Բուռն է կտրիք մարմնոյ յորժամ պակասէ, գի հալածական եղաւ ի Բեիկ ժառանգութեան մերձ յերկէն իկերիսոյ^(**), եւ ի գաւառիկ Տլուք եւ կաք յԱյգեկս»: Թէ իր եղած է այս հաւածուիլն եւ մերժուիլն ի Տլուք, յայտնի չէ: Այնուհետեւ պանդխտութեամբ թափառած է Վարդան, ինչպէս ինքն ալ յաճախ կը յիշէ, այսպէս երբ տեղ մը կը գրէ՝ «Նոյնպէս եւ ես որդեակը, ի մանկութենէ մինչեւ ի ծերութիւն շրջեցալ ի մէջ աւախաբի, եւ անչափ լուս ծածկաբար ի գործօղացն զշարո, նա եւ ուսայ յատուածեղէն զբոց որոց ոչ զայ թիւս: Միանձնական կեանք ալ վարած կ'երեայ, քաշուած անապատաշատ Սեաւ լերին մէկ անկիւնը, ինչպէս ինքն հոն կը գրէ՝ «Յատուածային սուրբ զբոց իբրտք վարուց առաքիւնութեան կարճ ի կարճոյ եւ համառատ միայն զբանիցն զբն» որորմելոյս Վարդանայ որ Մարաթա, եւ այժմ ի ձորո Սուրբ Լեւրինս միանձնաց՝ առ Մանկաղոյնս կրանաւորս որ գոն ի կարգս կրանաւորութեան եւ միանձնութեան որ ի

(*) Նորսիոյ կոմսիտեան մէջ մեծ աւատ մ'ը, որ Թուրքիայէն հինգ կամ վեց մղոն էր, Այնթապի մօտ:

(**) Կիւրծա քաղաք Ասորիի մէջ, կը յիշեն զայն Մաթո. Ուռնայեցի, Սմբատ Պատմիչ, Սիւսուան, 451:

ծեղացս վիմացաւ: Սակայն այս միանձնական և ճշմարտութեան կենսաբան ետքն ալ՝ Վարդանի չգործողական պատկերացումները չլքելէ, յատկապէս մերձաւոր իշխանաց կենաց ալ անծանօթ չմնալով, ինչպէս ինքն ալ կը գրէ՝ «Եւ զայս ասելով ոչ եթէ բամբասեմ զիշխանսն... քանզի վա՛յ է զե՛ն զոր իշխան կամ առաջնորդ կազմաւորեն յայս չար եւ ի դառն ժամանակիս: Զի թէ մեք որ սակաւ ունիմք զկարիքն եւ իշխանութիւն եւ կարողութիւն ոչ ունիմք, բայց փոքր ի շատէ առանց զբնանաց ոչ կարեմք մնալ, ապա վա՛նն նոցա զի՛նչ ստացել որ ունին զիշխանութիւնն եւ կարողութիւնն եւ զբաւզում կարիքն եւ զաւելորդն եւ զբազում ծախքն, զոր բազում անդամ տեսաւ տրջելով ի մեջ մոցա» եւ այլն: Այս իշխանաց մէջ յատկապէս միոյն հովանաւորութիւնը վա՛նելած է Վարդան, այն է «Թագաւորացն» Պաղտին(*): Այն ժամանակ Սեաւ լեռան՝ Անտիոքայ մօտ՝ ծաղկած էր բազմաթիւ վանքերով եւ մենաստաններով, Վարդան ալ՝ վայելելով նոյն իշխանին հովանաւորութիւնը, երկամտաւ վարարանքի կենսոյքէ մը հոգն եկաւ հաստատուիլ յիլյոյկ կամ Այդեկի Անապատը, եթէ ոչ նոյն իսկ Սեաւ լեռան վրայ, գրեւ մօտերը(**): Ասէ՛ք մնացած է իւր «Այգեկցի» յորմըրումը:

Վարդան վրդ. իր խրատական թուղթերուն մէջ բաւական տեղեկութիւններ կուտայ Այգեկի մասին. կը գրէ՝ «Յորժամ եկաք ի սուրբ ուխտն Այգեկն ի դաւառէն Տֆոյ, յես Գ. ամի պատահեցաւ, զի ահա եւ երկու եղբարք նստեալ բամբասեցանք եւ զայլ ոմն բարեկամ նորա» եւ այլն: Դար-

ձեալ Վարդան վրդ. Մեծ բարեկեդանին շարաթ զոր գրի առած ԻԲ. ճառերուն աւարիւ կը գրէ՝ «... զոր ողորմութեամբն Աստուծոյ յամբարեալ շինեցի ողորմելիս Վարդան, ի չորրորդ ամի զալտեան մերոյ ի Մարաքսա՝ ի սուրբ լեռինս յիլյոյկս եւ եղի ի գիրս զոր գրեցի ձառս ԻԲ. ի խնդրոյ քաղաւորագն իշխանին որ կոչի Պաղտին»:

Վարդան վրդ. Պաղտինի համար գրի առած ԻԲ. խրատականներուն առթիւ յիշատակագրութիւն մը ունի, որուն տրինալը թէեւ սխալաւոր, բայց նոյնութեամբ կը զննէր հոս իր կարեւորութեանը համար:

«Եւս ողորմելիս Վարդան ազէտ ի գլտնականս եւ աննմանս ի կարգաւորս գրեցի զայս աստուածաբան տառս ի խնդրոյ աստուածասէր իշխանին պարուն Պաղտին որ է ազգ թագաւորին, եւ ազաւնի անմեղաւ գիր լինել զիրս տխմարութեան, զի այս էր կարն մեր եւ որոյ չափ հասու եղեւ միտք մեր ողորմութեամբ Աստուծոյ ժողովեցաք յօրինացն Աստուծոյ եւ եղեալ ի ամա, եւ այլ յոժժ ծանոց եղեւ մեզ, զի Բ. ամ է՝ զբազումս («Ի զբազմութեան») աշխարհի եւ ոչ քնքերցուն (ընթերցումն) գրոց. քանզի բունն է կարիք մարմնոյ յորժամ պահասէ. զի հալածական եղաք ի բնիկ ժառանգութեան մեմեկ յերեւն Կիրիսոյ եւ ի գաւառնն Տֆոյ եւ եկալ յիլյոյկս եւ Աստուած ի բարի աղողեաց զամենայն զգործս մեր եւ զպէտս մարմնոյ, իսկ ի հին ուսմանն յիշեալ հաւաքեցի դաս. եւ յորժամ սկսա կիսա (այսպէս) եւ կատարեցաք զսա աստուածաբանի ցանկալի անապատս Այգեկի՝ քնդհովմեալ աստուածաբանի և հրաշագան սրբոց Ս. Սիոնի եւ Ս. Կարապետի և առաջնորդութեամբ Ս. Ուխտի Տէր Կոստանդնա սրբազան եպիսկոպոսին մատաղ հասական, որն ծագելով աստիճան ժամանեալ առաւքելական, որ աստիճանի խնայեց ի յաւիտեան Տֆոյ Ուխտ (ուղղելի Ուխտ = 1212) եւ էր թագաւոր Հայոց Լէոն Ըսոր(ինէ) անձ ի (Կ)իրիկիայ եւ քրիստոսապալակ եւ ահաբաւ ի վերայ աշտիսոյն, եւ է ի Իր ամս գրեալ (գրաւեալ) է անտրեանց յերուսաղէմ եւ (ս)արձան թագաւորութիւն (Յ)ուսեան եւ ազգն արիականս առ զկոստանդնուպոլիս, եւ այսմ ամի փոխեցաւ Թաւրուս (Դաւիթ) որ կալաւ զկաթողիկոսութիւն ստակաւ ամս (1206-8) ի Արքակազմին: Եւ արդ աղաւնի զամենեւս

(*) Հայագետ Զի կրնար որոշել թէ ո՞ր էր ճշմարտեայ իշխան Պաղտինը, թերեւս այն երկուքն մին որ 1198/ին ներկայ էին Բագրատիոնեան հանդիսին «Իշխան Ընկուպտին» Պաղտին», եւ «Իշխան Անտաշօրի եւ կուպային» Պաղտին», (տե՛ս Սիւսուս, 471, դարձեալ 195, 328 եւ այլն):

(**) Ընդարձակ կը խօսի հայագետը Այգեկի վրայ, այն է Այգեկի («այգի» բառէն), ուստի նոյն անուանակոչութեամբ է անուան անոր հետ զոր «Դրախտ Աստուծոյ» կը կոչէ Մատթէոս՝ Վկայաւորի աշակերտն ալ զորժամկիցս. 1102/ին գրելով՝ «Հասար ի սուրբ լեռան գոր Սեաւն կոչեն, եւ ի մեր սեպհական եկեղեցիքն, (Ա) Ուխտի սուրբ որ ըստ աւտի բարբառոյ Պաւ-Նաճոյ կոչն, որ Թարգմանի Գրեթս Աստուծոյ. եւ այլն: Բայց Այգեկի անապատը շատ հին է, Վարդան ինքը կը վկայէ, որ Թ. դարուն իր գալէն իբր 40 տարի առաջ հիմնուած է:

եանդ որք ընթիւնուք զսա, աղօթս արաւէք աստուածասէր իշխանին Պարոն Պաղտիին, որպէս զի Աստուած խաղաղութեան պահեսցէ զնա հարազատ եղբայրօքն իւրովք. եւ թողութիւն շնորհացէք ամենայն ննջեցեալոց նոցա, զի թողցէ զաստուած (այսպէս) զանձանս նոցա: Յիշեցէք եւ օգործիչիս Վարդան զոր յարմարեցալ զսա՝ եւ զձեռոյն իմ եւ եղբայր զայս կայ կանս (յապգեականս) եւ որք յիշէք զմեզ որ աստ զրեցան, յիշէ Աստուած եւ զննջեցեալսն ի բարի, եւ նա փառքս:

Կը նկատուի որ Վարդան վրդ. տրտունջ կ'ընէ իր կրած հալածանաց եւ զոհութիւն կը յայտնէ զտած ապաւտանարանի մասին յԱյգեկ. որմէ կրնայ հետեցուիլ որ երկար տարիներ հոն մնացած ըլլալ, սակայն այնպէս չէ եղած: Քիչ մը ետք զինքը կը գտնենք Դրազարիի հռչակաւոր վանքը, Սոյ արք. եպիսկոպոսաց Աթոռանիստը^(*) ուր սկսած է մշտել իւր առակախօս-խրատաբանութեան նիւթը: Թէ մը տարին Դրազարի անցած է Վարդան յայտնի չէ: Ճիշդ այս 1220 տարին կը յիշուի ի Դրազարի օՎարդան ոմն ինչպէս կ'ըսէ Ալիշան (Սիսուան, 233), որ թերեւս է նոյն իսկ մեր մատենադիրը, Վարդան Մարաթացի-Այգեկցի:

Վարդան վարդապետի գրուած գործունեութեան ուրիշ մէկ ճիւղն է՝ Ուրբատական թղթակցութիւնը: Այսպէս ձեռաւորքը կը ներկայացնեն մեզ թուղթ մը սա վերնագրով՝ «Հարցումն Տեառն Միաբայի Անտիոքայ եպիսկոպոսին թէ որպիսի աւրինակաւ է մարդս պատկեր Աստուծոյ: Եւ Պաասախանի վարդաւանջ վարդապետի Այգեկցուն», որուն սկիզբն ալ է՝ «ով իմաստուն եւ բարեխոյն հոգեւոր աղետակ իմ Տէր Միաբայի, խնդիր քո աստուածեղին է եւ պիտանացու: Ապահովապէս 1212ին գրուած «ԻԲ» խրատներուն զրքէն ետքը գրուած է այս, եւ այն՝ նոյնպէս յԱյգեկ, զանց զի հոս ալ նոյնպէս կը տրանջէ հեղինակն որ ստիպուած էր «ի հին յիշատակաց եւ յուսմանց» զրիւ, որովհետեւ կ'ըսէ. «Կամ ես յամուպախի աստ՝ հեռի ի գրենաց եւ ի մեկնեաց»:

Միեւայելի ուղղուած խրատներուն մէջ տեղ մը կարեւոր է ժամանակագրական տեսակէտով, եւ է հետեւեալը. «Աղայեմ որ զայս գիրս եւ զԵղեղեցոյ ճերբողեանն եւ զխորհրդոյն զիրքն շրջեցուցանես ի սուրբ եւ յուղեպատա եկեղեցին Անտիոք, զի հարսն է քո եւ պարտական ես նա. եւ առ ետուր եւ խնամես որ չկորնչի, եւ որ կարէ զրիւ ի սոցանէ զի աճեսցին, զրեսցէ Աստուած անջնջելի զանուն նոցա ի զիրն կենաց: Նաեւ մեծ բանադարնք եւ կապանք կայ զրեալ յեկեղեցոյն ներքողեանն, որ քե ես ոչ ժամանեմ անձանն Նուսադեմի, նա ի ձէնջ ով եւ մնացէ կենդանի՝ տացէ զնա քրիստոնէից, եւ շինէ սուր Թակոր տուն Հայոց, եւ առցէ զաւրհուութիւն Աստուծոյ: Ապա գիտացիր, աստուածասէր առաջնորդ՝ զի ամենայն բանս զոր խնդրեցիր փառաւորք եւ հրաշալիք, իսկ վերջին հարցմունս կարի փառաւորագոյն խորհրդովք լցեալ է ու: Աստուածութիւնն Երրորդաւորութիւն է. անբաժող եւ անբաժանելի, որ է ստեղծ զքեզ ի պատկեր իւր Երրորդութիւնն, որ ես հոգի եւ մարմն եւ միտք, որպէս եւ գրեցի ի ճառս Պաեկեակցու քեան Աստուծոյ ու առ մարդ է»:

Թողով այն կէտն ալ՝ որ երկրորդ տեղն բացորոշ ապացոյց է Վարդանայ հեղինակութեան, քանի որ կը յիշէ իւր միւս գործն՝ «Պատկերակցութեան» ճառն, կարեւոր է այն տեղն որ կը ցուցնէ թէ ասորք գրուած են ԺԲ. զիսով խրատեն (1212էն) ետքը. տակաւին յԱյգեկ, այնպիսի ժամանակ մ'որ յոյս կար Երուսաղէմի ապստոլութեան: Ուստի իմասկրաց արշաւանքն է որ կ'անհաւուրի հոս. եւ այս պարագայքն կրնային ըլլալ միայն իմասկրաց երրորդ արշաւանքէն (1188) ետքը, կամ Հորրորդին (1203ին) կամ նաեւ հինգերորդին (1228ին), եւ արդէն աւարտը կը գտնենք նշանակուած՝ «եւ երբիւ հայ. ՈՂԷ=1229, յորժամ ասացաւ ասա՝ Վերջապէս այս ամէնուն Վարդանէն ըլլալուն արտաքին ապացոյց ալ կայ, Կարնոյ Սանասարեան վարժաբանի մէկ ձեռագիրը, որ ընդհանուր խորագրին ներքեւ՝ «Եղեղիւրք Հարցումն Միաբայի Անտիոքայ եպիսկոպոսին ի մեղաւորեա Վարդաւանայ հինգ կը տրաններն ալ ունի: Հինգ ալ ամբողջութիւն մը կը կազմեն, ուղղուած նոյն Միեւայելի՝ անսր հարցմանց ի պատասխան, այս-

(*) Դրազարի, որ նաեւ «Գոսոյ անպապա» կը կոչուի. օրագնաց մը հետի է Սիսն, (Սիսուան, 230-36):

պէս ալ սկսեալով՝ «Ո՛վ գերապատեւեալդ յնստուծոյ եւ ի մարդկանէ հրեշտականուն եպիսկոպոս Տէր Միխայէլ մեծին Անթիոնու եւ սուրբ ուխտին եւ կոյնի Յիսկանց...»։ Յետոյ կ'ընտելի՝ «Եւ արդ այս հինգ հարցմունս ցուցանեն զերկիւզս Աստուծոյ որ կայ ի սիրտ քո» եւայլն։

Վարդան վրդ. Թղթակցութիւններ ունի Սուրբ լիբան միանձանց հետ, յատկապէս գրուած մը ունի «Խորին կամք» ի ուխտէն իւր Տէրէն Նշեկէն (1212) չորս տարի ետքը (1216ին) յԱյգեկ վարդան վրդ. ուրիշ գործ մ'ալ ունի կրօնաւորութեան երեք խորհուրդ մասին որ հետաքրքրական գորուածք մ'է, և ուր Վարդան կը յիշէ նաեւ Սարկաւազի մէկ գործը։ Ասկէ կ'իմանանք մինք այն ժամանակի անապատներուն ներքին կեանքը, յատկապէս այդեղորոշութեան եւ պարտիզպանութեան ծաղկելն այն տեղերն, որով յաճախ կռուի ու վէճի առիթ կը տրուէր։ Այսպիսի վէճի մը առթիւ տեղեկութիւններ կուտայ Այգեկի անապատի մասին, վերջերս ալ աւարտաբանական յիշատակագրութիւն մ'աւելցնելով որ յայտարար է խոնարհական բարոյւց Վարդանայ։

Այս վէճերու մասին ընդարձակ գրած են, քանի մը տողերը միայն կը դնենք հոս։ «Ով որդեակ իմ, եղև այսպիսի խռովութիւն և վէճ և մախանք ի միջի մերում եւ ասի առի վսիռնն զոր գրեցի։ Քանզի բազում ծառս գեղեցիկ մրգաբերս անգեալ էին առաջին միայնակեացն որ բացին եւ սրբեցին զանապատս, որ է սակաւ ինչ պապս ի քառասուն ամեհ(»)։ Եւ այս երկու ամ է զի տեղեաց սասանայ մախանք ի միջի մերում և նախանձ ի վերայ մրգաբեր ծառոց և վէճ և աղաղակ, և մեծ պատերազմ ունէր զմեզ և եւ տրտմութիւն զայս երկու ամս, եւ էլք ոչ կարէաք գտանել...։ Եւ եկեալ եղբարքս յեկեղեցի ի ուսուս կրարակէին եւ խորհեցաք թէ չահ ինչ ոչ կայ մեզ ի մրգաբերացս, այդ խռովութիւն էր ի մեզ...։ Եւ զայս ասացեալ եղբարցն եւ յովհալ իւրաքանչիւր ի տապար իւր և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցաք զամենայն մրգաբերսն աւելի քան զհաբիւր ծառս որ կային

ի դրունս Թ. խցին՝ քզինիս եւ ընկուգիս, սերկեկիս եւ ավորի, մեծիս եւ արեւակայինս։ Եւ ես մեղաւորս քաջաբերէի զեղբարսն թէ մի երկնիք, զի այս վարժք է և ոչ դատաւարութիւն։ պարմանք է անապատիս եւ ոչ նախատինք։ Եւ զայս աւարաք եւ ի նոյն ժամս գրէի զգիրս զայս, և եղև խաղաղութիւն յոյժ ողորմութեամբն Աստուծոյ»։

Վարդան վրդ. ի մահուան տարին ճշտութեւ չգիտցուի, թէ՛ իր Աղօթագրքին և թէ՛ իր միւս գրուածքներուն մէջ յաճախ կը տեսնուի որ Վարդան կը յիշէ իւր ծնւթութիւնը. աչաց լուսայ նուաղին, իւր զգուսնեալ ախեւոր ըլլալը, և այսպիսի խոսքեր կը գտնենք ուրիշ տեղեր ալ, ինչպէս Փարամեանցի Թ. 80 Ձեռագրին (Լիւրին) մէջ կը կարդացուի, «զի ծնուքիւնս եւ յեղար ցաւս կուրացոյց գոխոս և զաչ իմ» եւայլն։ Միւս կողմանէ ինքը կ'ապրէր տակաւին Մոնկուլաց յԱսորիս, արշաւանքի ժամանակ որուն համար կը գրէ իւր Թրատուց մէջ. «Մոնկուլաց ի Հայս արշաւանք էր 1220ին եւ եկրորդք անգամ աւելի սաստկութեամբ 1222ին»։ սակայն Վարդան կ'ողնարկէ ոչ թէ իրեն համար հեռաւոր այն արշաւանքն ի Հայս, այլ յԱսորիս՝ որ եղաւ 1235ին, ուստի այս տարին կը գրէր տակաւին։ Մանաւանդ թէ շատ ուշ թուական մ'ալ կուտայ իւր Վասն Շնորհիւնան ճառին Դրագարկեան խմբագրութիւնն, Ձեռ. էջ. Թ. 1767, թղ. ԿԱ. ուր կ'ըսուի՝ «Ապա ստոյգ վա՛յ մեզ զի այս մԻՄԷն (= 1275) ամ է ի խաչելութենէն Տեառն միջեւ ի մեզ. որ զօրհանապազ ջրորդին մեզ...»։ Սակայն շատ անհասանդակ է որ 1275ին կ'ապրէր Վարդան։ Այնու մանաւանդ որ յիշեալ թուականը յայտնապէս մուծուած է ունէ գրէ՛ մը, միւս օրինակն՝ բուն Վարդանայ խմբագրածն՝ ունէ է թուական չունի հոս(»)։

Վարդանայ մահուան ժամանակը ստուգելու տեսակէտով կարեւոր է Յովնաննու Մր-

(*) Ըստ այսմ, քանի որ Վարդան կը գրէ 1216ին ետքը, Այգեկի հիմնադրութիւնն ըլլալու է՝ ամենէն կանուխ՝ իբր 1176 ին։

(*) Միւս խմբագրութիւնն (Էջմ. Թ. 1631) այսպէս ունի. «Ապա վա՛յ մեզ, ով որդեակք, քանի քան ի խաչելութենէն Տեառն միջեւ ի մեզ...»։ Բաց ատուր այն մԻՄԷն թուականը չէ ի ծննդեկէն Քրիստոսի, այլ զի ևս խաչելութենէն, որով կ'ուսնենար (1275 թ. 33) ԺԴ. դարու սկզբէն 1308 թուականն, որ մեր Վարդանայ համար անհնար է։

գրեկացու մէկ խօսքն իւր «Վասն Յիշոց- նատուացո ճառին մէջ (Ձեռ. էջմ. Թ. 1631, Թ. 4. 133) ուր կ'ըսէ՝ «Եւ ուրբ հայրն մեր մեծ վարդապետն վարդան յիւր կենդանութիւնն բազում անգամ ժողովք արար և զնոյն կու- ռոնք հաստատեաց որ կաթողիկոս կամ ե- պիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երկն՝ չու- նին իշխանութիւնն զյիշոցատուն կամ աւր- նն կամ հրդորել կամ թաղել կամ զտալան կնքել կամ պսակել, որ չտան զսրբութիւն շանց և ինքեանք նոցա մեղացն և նշովիցն կցորդ լինին»։ Յովհ. Ներզնկացի որ իբր 1250ին ծնած կը համարուի, հոս մեր Վար- զառայ մասին կը խօսի, և անհար չէ եր- զնկայել աշակերտած ըլլալ վարդանայ, ինչպէս կ'աւանդուի, որ իւր վերջին տարի- ները քաշուած առանձնացած էր ըստ Սո- մալի (էջ 115) Սեպուհ անապատը, ըստ

Ջարրհանեղեանի (տե՛ս Հայկ. Հին Դպր. Պատմ., տպ. Բ., էջ 733, տպ. Կ., էջ 755)։ «Հազարատ եւ Սանահին վանաց մէջ տեղ կայեանոյ ձոր ըստած տեղը, և հոն եղող պզտիկ վանքին մէջ քաշուելով՝ քովը յա- ճախող աշակերտաց դաս կու տար։ Յովհ. ալ դնաց, ու հաւանական կը կարծուի թէ ինչուան վարդան վրդ. ի մահը անոր քով կեցաւ։ Եթէ ճիշդ է այս աւանդութիւնը կամ ստուգիւ մեզ վարդանն է յիշուածը^(*), այն տառն վարդան կ'ապրէր 1250էն ետքն ալ։ Յամենայն դէպս երբ Ներզնկացի կը գրէր «Վասն Յիշոցնատուաց» ճառը՝ չա- տոնց մեռած էր (հմտ. «Եիւր կենդանու- թիւնն և այլն»), սակայն երբ գրած է եր- զնկայել (ծն. 1250, № 1336ին) յիշեալ ճառը, որով չգիտցուի։

ՄԿԻՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊՍ. ԱԶՍԻՆՈՒՆԻ

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Վիեննայի վանքին մէջ գտնուած ձե- ապերը ունի նաեւ ուրիշ գտնւած մը. «Դանն երկրորդ վասն մանուան Դրիգորի կաթողի- կոսի՝ ասացիտ ի նոյն Դրիգորե աշակերտէն նո- թին։ Այգոյ խաւանսի, եղով նմանի. որ ցան- կնէ փակի» և այլն՝ Ա-Ք, որուն կը կցի (Թ. 4. 184ա) «Գովեալ անուն Տէր Մրապիտն, ռաբրի արագ, Դրիգորիտ կաթողիկոս մեծ պատրիարք և այլն՝ «Գրիգորի ե բանս այս» (Տաշապէս, Մայր Յիշոց, էջ 732)։

Կ. Պոլսոյ Ազգ. Մատենադարանին մէջ (Թիւ 133 ձեռագիր) ևս կը պահուի Հատ- քածոյ մը, որուն մէջ կը կարդանք թէ շարագրուած է Ողբերգական քանի երե հն- տեակ այս և ձրի քանի և երե ներշնչական սաղի ողնա, գառալին, գնախաղարկան զիծն հանդերձ վերջապահն փաղատութեանցն, ըստ ալիքանքից ջաղիցն առուեսատրեան, ի չնչին և ի զոհն առնէ կեսարացոյ պիսակ սմուսմը Դրիգոր ողբերգայ, որ ևս կըլմանք միայն վա- ռապէս անուանան, յարմարալ չնչին քանիս։

Ձեռագիրը գրուած է 1607 Դեկտ. 31ի օրը Կեսարիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն գու- ուր։ Իսկ երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց մա- տենադարանը կը գտնուի հաւաքածոյ մը (Թ. 1042 զրչապիր), որ հաւաքում մըն է ողբերու և ներբողեաններու, կայ հատուած մը «Գրիգոր վրդ. Կեսարացոյ, որ եկաց երիցս պատրիարք Կ. Պոլսոյ ևս կայ քաղալ ի Ղալա- քիա, ներողեան ի վերայ մանուան Մրապիտն կաթողիկոս Ողնապէտոյ»։

Ինչպէս արդէն յիշատակեցի, Տրդատ եպոս. Պալեսն իրեն սեպհական ձեռագիր ժողովածոյի և Տաղարտին մը մէջ գտած է չորս տաղեր, որոնցմէ մէկը Վիեննայի ձեռագիրին մէջ ալ կար, ինչպէս տես- նուեցաւ։

(*) Որ կ'երեւայ թէ անճշտանկան է. վասն զի յիշեալ վարդան վրդ. նուսցիլ երգիկացոյ՝ կը համարուի վարդան Մեծ (№ 1271) և այս կը յար- մարի երգիկացոյ մասին միւս աւանդածներուն ալ։